

Süleymaniye: Yeni Bir Yaşam İçin Olası Çözümler Fenomenolojik Bir Yaklaşım

Suleymaniye: Possible Solutions for a New-Age Spirit - A Phenomenological Approach

Lerzan ARAS¹

Unkapanı'ndan Bozdoğan Kemerine uzanan bir alanda tarihi dokunun çoğunlukla yok olduğu bir ticaret ve konut bölgesi yer almaktadır. Süleymaniye Camii'nden uzakta kaldığı için turistik avantajları kullanamayan bu bölgede temel yaşamsal gereksinimlerini zorlukla gideren bir kesim yaşamakta ve ekonomik yetersizlikler tarihi dokunun hızla çöküşüne yol açmaktadır. Şimdiki yerel yönetim tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan yenilemeler mevcut sosyal yapının değişimi ve tarihin yeniden canlandırılması üzerine kurulmuştur. "Mevcut sosyal yapının modern çağın gereklerine adapte edilebilmesi mümkün değil midir ve Süleymaniye'de doku yeniden oluşturulurken, hangi kriterler ve kavramlar ön sıralarda yer almalıdır?" sorularına cevap arayan bir grup mimarlık öğrencisi ile yapılan çalışma sonucunda eşitlik ve evrensellik kavramlarının ortak bir platforma taşınabilmesi, "şimdi'nin ruhu"nun hissedilmesi, farklı ve özgül kimliklerin süperpoze edilebilmesi ve rafine bir duyarlılık içinde tartışma ortamlarının oluşturulabilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Mahalle yenilemesi; ortak yaşamlar; Süleymaniye tarihi mirası.

Along the rear of the Unkapanı Dry Goods Market and extending to the Bozdoğan Arches lies a residential and commercial area where shanty settlements form the ruined historical fabric. The area is too remote from the Süleymaniye Mosque to benefit from the steady tourism. Today, the promising social and architectural configuration of the area seems to be forever lost. Abject poverty in the region, whose residents are either unemployed or can barely support themselves, bears witness to the rapid downfall of the region's historical texture. Renovation endeavors undertaken by the local government focus on changing the current social structure and revitalizing the history of the area. A group of architectural students have run pilot studies to address the questions of whether it is possible to help the current social structure adapt to the modern age and which criteria and concepts need to be considered when rebuilding the historical structure. Carrying the concepts of equality and universality to a common ground, feeling the "spirit of presence", superpositioning different and specific identities, and creating discussion platforms of refined sensitivity comprise the core of this article.

Key words: Neighborhood renewal; philosophy of symbiosis; historical heritage of Suleymaniye.

¹Haliç Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul.

¹Department of Architecture, Halic University, Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey.

Süleymaniye İçin Bir Retrospektif

Geçmiş ya da gelecek yoktur. Sonsuz bir “şimdi” vardır.

*Abraham Cowley

İstanbul, pek çok yönüyle yüzyıllardan beri gözler önünde yaşayan bir şehir olmuştur. Bin beş yüz yıldan daha fazla bir süre imparatorluk başkenti olmasının getirdiği şan ve oluşan efsaneler şehrin karakterini meydana getirmiş ve özellikle tarihçiler için heyecan verici bir değer olmayı sürdürmüştür. Aslında sadece tarihçiler için değil mimarlar, ekonomistler, şehir plancıları, sanat tarihçileri ve arkeologlar gibi çok farklı disiplinlerden uzmanlar şehri ve onun yarattığı her ölçekteki gücü uzun süredir incelemektedir. İstanbul uzun bir süre Bizans, sonrasında ise Osmanlı imparatorluğunun ana merkezi olmanın getirdiği asalet ve hükümlerlik özelliklerinin ötesinde halkın sosyal ve kültürel yaşamı, zengin mimari yapılanması ve uçsuz bucaksız gibi görünen yerleşimi ile de her zaman mercek altında tutulmayı hak etmiştir. Özellikle tarihi yarımada içinde yer alan ve kentin haşmetini yansıtan yapılar ile birlikte daha küçük ölçekte gündelik yaşamı belirleyen yerleşimlerin geçirdiği değişimler bu ilgiyi çok daha haklı hale getirmiştir.

Süleymaniye de, bu değişimin en rahat gözlenebildiği bölgelerden biridir. 1453’de İstanbul’un fethinden itibaren özellikle 16. yüzyıl, Osmanlı imparatorluğunun Bizanslı kimliğinden sıyrılarak İslam kenti kimliğini oluşturduğu dönemleri ve en parlak hükümlerlik günlerini simgelemiş, 16 Ağustos 1557’de ibadete açılan Usta Mimar Sinan’ın eseri Süleymaniye külliyesi de bu gücün ve görkemin sembolü olarak kent için yeni bir biçimlenişi de tanımlamıştır.

Bu tarihten itibaren Süleymaniye bölgesi Osmanlı’nın seçkin ulemalarının, tüccarlarının, şair ve sufilere oturma semti haline almış, 17. yüzyıldan itibaren bu tepedeki kıymetli gayrimenkullerin başına yerleşmiştir. Süleymaniye Camii’nin verdiği dinsel etki ve medreselere yakınlık bu bölgenin daha farklı bir “ulemalar semti” haline bürünmesine sebep olmuştur.

Geleneksel dokunun değişim hareketleri ilk olarak 18. yüzyılda belirmeye başlamış, yönetici kesimin aşırı tüketim hevesi İstanbul’da bir nevi sayfiye mekanlarının oluşumuna sebep verirken, özellikle Boğaziçi’nde yaşam renklenmiştir. Ama bir tarafta oluşan parlak ve gösterişli hayat, diğer tarafta etnik farklılaşmaların ve kente göçün de başlangıcını oluşturmuştur. İnalçık, 18.

yüzyılın asıl olgusunu, Anadolu’dan kopup gelen bekar erkeklerin ve hatta ailelerin büyük şehri doldurması ile başlayan geniş sefalet yuvaları ve gecekondulaşmanın ilk şartlarının doğması olarak tanımlamaktadır.^[1]

Böylece gelinen Tanzimat dönemi İstanbul’a çok farklı bir görünüm ve sosyal yaşam kazandırmış, Süleymaniye bölgesinin yapılanması da bu yüzyıldan itibaren çok hızla değişime girmiştir. 19. yüzyıl İstanbul’u diğer yüzyıllardan oldukça farklıdır. Kent çok farklı kültürleri bir araya getirmeyi başarıyor, ancak ekonomik olarak belli bir stabil düzene geçemiyordu. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu diğer İslami Devletler içinde rakipsiz gibi görünse de, batılılaşma hareketleri bir yandan devam ediyor ve devletin muhafazakar yapısını sarsan bir tehdit oluşturmuyordu. Batılılaşma hareketleri 1839 yılında Tanzimat fermanı ile resmi bir biçim alırken, yaşam her yönde değişmeye başlamıştır. Özellikle azınlıklarla Müslümanlara eşit haklar tanınması ve batı ile ilişkilerin daha iyi tutulması çabaları kültürel değişimi de şart kılmıştır. Böylece ilk bakışta Osmanlı İmparatorluğu batılı ve geleneksel bileşenleri kendinde toplar görünürken camilerle süslenen silüetin benzersizliği de şehri adeta dokunulmaz kılmıştır. Ancak kentin henüz sokakları bile düzensizdi, evlerin çoğu ahşaptı, çok katlı kagir yapılaşma Pera bölgesinde görülürken Müslümanların yerleştiği bölgeler henüz dar sokaklarda iki katlı ahşap evlerden ibaret kalıyordu. Çıkan yangınlar sonucu evlerin bir kısmı yok olmuştu. Osmanlı padişahlarının 19. yüzyılda daha çok Boğaziçi’nde yaşamayı tercih etmesi yerleşim dengelerini değiştiren en önemli etkeni oluşturmuştur. Pera ve Beyoğlu gayri Müslim ve Levantenlerin yaşadığı bölge haline gelirken, tarihi yarım adada yaşayan zengin grup da bu bölgeleri terk etmeye başlamıştır. Bir yandan batıdan aktarılan alışkanlıklarının ve yeni yaşam biçimlerinin ışığında parlamaya başlayan İstanbul diğer yüzüyle harap olmuş bir şehir görüntüsü vermeye başlamıştır.

Tanzimat sonrası Osmanlı reformcuları İstanbul’un üç ana sorunu olduğunda görüş birliği içindeydiler: düzensiz sokak dokusu, bölünmüşlük ve köhnelik. Ancak bu sorunların çözümleri iç içe girmişti ve Tanzimat reformlarının getirdiği sosyal değişim, toplumun geleneksel tabaklarına tedricen nüfuz edebiliyordu.^[2]

Ancak ilk çalışmalar yine de belli bir başarı sağlamıştı. 1839’da yayınlanan ilmühaberinde İstanbul’da yeni yapılacak binaların muhakkak kagir olması ve geometrik kurallara uygun bir şekilde inşa edilmesi istenmiştir. Yollar dört kademeye ayrılmış, çıkmaz sokakların yapımı yasaklanarak, yolların mümkün olduğunca geniş alanlara açılması zorunlu kılınmıştır.^[3]

* 17. yüzyılda yaşamış bir İngiliz şair.

İstanbul bu dönemde çağdaş metropollerin düzeyini yakalayamamış, yaşadığı çağa batılılaşma ile ayak uydurmak isteyen Osmanlı imparatorluğu geleneksel düşünce yapısından zor koştığı için de bölünmeler başlamıştır.

Tarihçi Ortaylı bu bölünmeyi etkileyen nedenleri şöyle tanımlar: “...Gecekondulaşma, banliyölerin doğuşu, sınıfsal yapının ayrıntılarıyla mekana yansımaları, iş merkezindeki değişim ve kaymalar sonucu çift merkezin doğuşu, trans area bölgesinin belirgin şekilde ortaya çıkması, daha önce kentle bütünleşmemiş olan çeşitli semtlerin merkezle organik bir bütünleşmeye doğru gitmesi...”.[4]

Sonuç olarak, 19. yüzyılı kapatırken İstanbul etnik farklılıkları sindirememiş bir görüntüyü her alanda göstermeye başlamıştı. Gelişen Pera bölgesi, yavaş yavaş terk edilmeye başlanan tarihi yarımada, gecekondulaşmaya başlayan Eyüp, Kasımpaşa gibi bölgeler birbirinden kopmaya başlayan bir dokuyu oluşturuyordu. Keyder bu bu dönemi şöyle tanımlamıştır: “... Bölge açısından ticari rolünün yadsınamaz biçimde büyümesine rağmen, İstanbul 19. yüzyılda öteki kentsel merkezlerinde burjuva birikiminin yarattığı mimari çevre sağlamlığına hiçbir zaman kavuşamadı. Kuşkusuz 19. yüzyıl üslubunda inşa edilmiş oturaklı ve karanlık yüzlü birkaç banka binası görmek mümkündür ve dönemin küresel burjuvazisinin tercih ettiği art nouveau mimariyi de... Ancak bu daha çok Pera’ya özgüydü ve şehrin büyük bölümü refah düzeyinden uzak konutlarda oturuyordu. Devlet tepeden bir modernleşme konumunu benimseyince, İstanbul özsel karşıtlıkların (doğu-batı, İslam-Hristiyan, yerel-küresel) savaş alanı haline gelmişti...”.[5]

İstanbul 20. yüzyıla böyle bir yapılanma ile girerken özellikle Süleymaniye gibi tarihi bölgelerin boşalması bu dokuların da hızla yok olmaya başlamasına sebep olmuş, Cumhuriyetin ilk yılları pozitivist bir bakış açısı ile geleneksele karşı bir tutum ve ilerlemeci bir bakış açısı ile oluşmuştur. 1930’lardan sonra Beyoğlu, Ayaspaşa, Nişantaşı, Şişli gibi semtlerde, başka bir deyişle eski prestij mahallelerinde Cumhuriyet döneminin yeni zenginleri o zaman moda olmakta devam eden apartmanlar yaptırmışlardır, ancak 2. dünya savaşı kesin bir yokluk ve kemer sıkma dönemi olarak önemli bir değişimin olmadığı ve son dönem Osmanlı kentinin henüz yaşamakta olduğu dönemi simgelemektedir.[6]

Ancak kent için ilk dönüm noktası 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidarı alması ve Adnan Menderes’in başbakan olması ile tarihlendirilir. Adnan Menderes’in

dört yıllık imar çalışmaları çerçevesinde özellikle artık ihtiyacı karşılamaktan uzak ulaşım ağlarının yenilenmesi temel problem olarak görünürken, tarihi dokuyu zedelemeyen yeni bir düzen getirmek de imkansız hale gelmiştir.

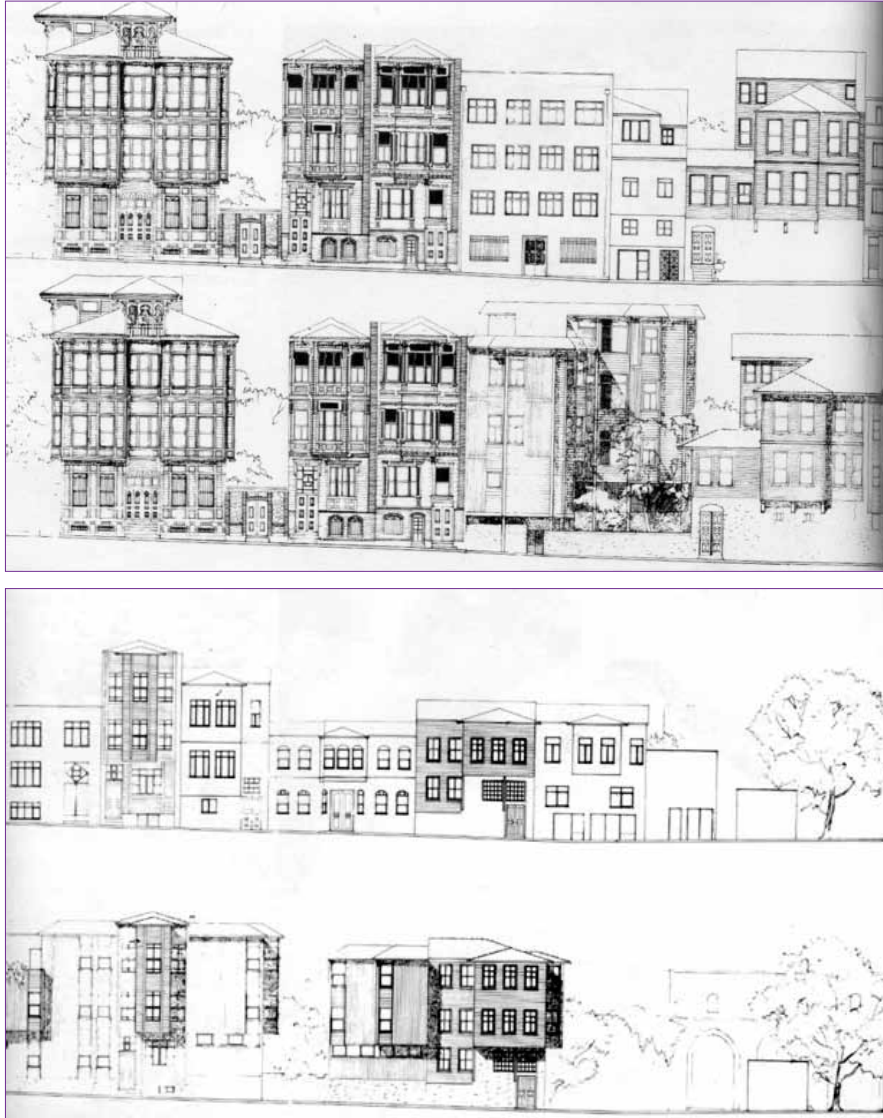
Prof. Dr. Kuban bu çalışmaları şöyle yorumlamıştır: “...Planlar büyümeyi denetlemek için hazırlanmıyordu. Büyümeyi denetleyen tek mekanizma spekülasyonda ve planlar spekülasyona hizmet için hazırlanıyordu. Bu etkinlikler toprak sahiplerini, araba üreticilerini, müteahhit şirketleri, imalatçıları, binlerce işsizi, yeni göç etmiş köylüyü doğrudan ilgilendiriyor, bir bakıma toplumsal huzursuzlukları gözden saklıyor, evsizlerin umudunu arttırıyor, sürekli bir dinamizm yaratıyor ve halk kitlelerinin gözünde “bir şeyler yapıldığı” izlenimi yaratıyordu...”.[7]

Bu değişim hızı kontrol edilmekten uzak olmuştur. Yeni yapılara ve yollara duyulan ilgi ve gereksinim uzun bir süre tarihi dokuya yeterince korunma sağlanamamasına sebep olmuş, Süleymaniye ise kırsaldan kente göçün ilk duraklarından biri olduğu için kullanıcı kitlesinin profilini değiştiremeyerek çöküşe girmiştir.

Bölge İçin Yapılan Çalışmalar (1956-2008)

Bölgenin kurtarılması için çeşitli öneriler ve çalışmalar yapılmıştır. Bölgenin tarihi dokusunun kurtarılması için ilk çalışan mimarlardan Prof. Dr. Nezih Eldem, Kirazlı Mescit sokağı için öneriler geliştirmiş, öğrencileri ile projeler oluşturmuştur. 1956 yılında onun atölyesinde yapılan çalışmalarda Kirazlı Mescit sokağının yenilenmesi için oluşturulan proje özellikle bölge halkının yaşamsal birlikteliğini göz önüne alan ilk proje olmuştur. Eldem, tarihi çevre için yaklaşımını şöyle ifade ediyordu: “... Çok özel haller dışında, bir tarihi çevrenin yeni yapılacak binalar için, eski binaların üslup özelliklerinden yola çıkılarak mimari öğelerin biçim, boyut, kompozisyon karakteristiklerini saptamak ve bunu plan ve yönetmeliklere geçirmek yanlış olan ve en azından ciddi şekilde tartışılması gereken bir yöntemdir. Örneğin sıraevlerden oluşan bir sokakta yer alan, aslında birbirinden son derece farklı olduğu halde bizim eski eser deyip geçtiğimiz gerçek kültür varlıklarının aralarındaki boşluklar o kadar büyüktür ki, bu boşlukları uniform bir sahte tarihi dolgu ile doldurmak temelden yanlış olacaktır; çünkü yaratılan artık başka bir sokaktır...”.[8]

1985 yılında ise UNESCO’nun İstanbul’u Dünya Kültür Mirası içine dahil etmesi ile birlikte gözler tekrar Süleymaniye’ye çevrildi, çünkü Osmanlı’nın mimari gelişimini belgeleyen bölgeler olarak Zeyrek ve Süleymaniye gösterilmişti. (T.C. Kültür Bakanlığı 6.12.1985 tarih

Şekil 1. Prof. Dr. Nezh Eldem'in 1956 yılında öğrencileri ile birlikte oluşturduğu, Süleymaniye için yenileme önerileri.

ve 360 liste sıra no ile bunu resmi sitesinde belgeler, <http://kvmmgm.kultur.gov.tr/Genel/BelgeGoster>)

2004 yılında yeni bir uyarı yapan Birleşmiş Milletler acil bir çalışma yapılmazsa, İstanbul'u listeden çıkarcığını ilan etti.

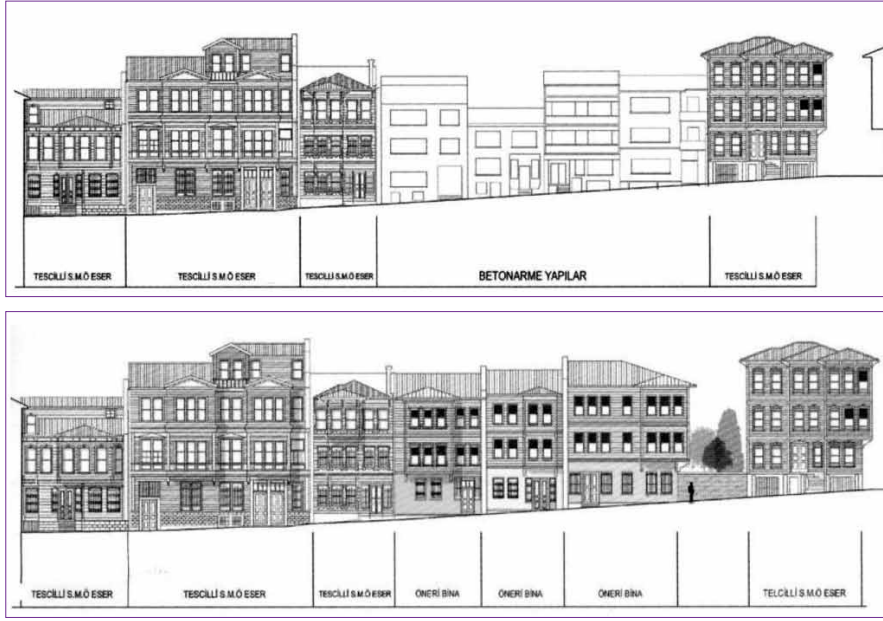
Bu duyurudan sonra Metropolitan Planlama ve Kent- sel Tasarım Merkezi tarafından büyük ölçekli bir proje oluşturuldu. "Müze Kent" olarak da bilinen ve 2005 ka- sım ayında tartışmaya açılan proje toplam yapı stoku- nun yüzde 65'ini oluşturan tescilsiz ve depreme daya- nıksız betonarme binalardan arındırılarak eski kentsel mekanların korunmasını güçlendirecek ölçüde ve güzel binalar yapılmasını hedefliyordu.^[9]

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi 2007'de dönüşü- mün başlama tarihi olarak 2008'i verdi.

Veriler ise şu şekildeydi:

Toplam alan:	938.718 m ²
Tescilli yapı adedi:	728
Tescilsiz yapı adedi:	1239
Toplam yapı adedi:	1967
Toplam mahalle:	8
Etap sayısı:	5 (bitirilmesi planlanan süre)

Eminönü Belediye Başkanı Nevzat Er gazetelere yap- tığı açıklamalarda 4 mahallede başlayacak olan çalışma- larda, 2008 yılı sonuna kadar yapıların 200'ünün resto-

Şekil 2. Müze Kent Projesi Kapsamında Kayserili Ahmet Paşa Sokağı için öneri silüet önerisi.

rasyonunu tamamlamayı hedeflediklerini söyledi. Yapılan açıklamalarda ilk olarak 1280 binanın dönüştürüleceği, bu binaların 600'ünün orta vadede, 515'inin acilen yenileneceği, çökme riski bulunan 382 binanın ise tamamen yıkılarak yeniden inşa edileceği bildirildi.^[10]

8-13 Mayıs 2008 tarihleri arasında İstanbul'da incelemelerde bulunan UNESCO yetkilerinin raporunda ise yapılan çalışmalar için yorum ve öneriler şöyleydi:

“Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Bölgesi” 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” çerçevesinde Bakanlar Kurulu tarafından 24 Mayıs 2006 tarihinde ilan edilmiştir. Süleymaniye Dönüşüm Projesi'nin uygulanmasında üç kuruluş görev yapmaktadır. Bunlar İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Eminönü Belediyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1995 yılında kurulan İstanbul Konut İmar Plan Turizm Ulaşım Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi'dir (KİPTAŞ). Çekirdek alanın özgünlük ve bütünlüğünün korunması açısından endişe kaynağı olan husus, mevcut tarihi evlerin korunmasından ziyade imara ve boş arsalarda yeni inşaat yapmaya ağırlık verilmesidir. Devlet tarafının sunduğu İlerleme Raporu'nda planın safhaları ayrıntılı olarak açıklanmışsa da planın revize edildiğine dair hiçbir ipucu yoktur. Heyetimize halihazırda 71 adet binanın restorasyon ve yeniden inşasının onaylandığı, 14 arsada yeniden inşaata onay verildiği ve 15 arsa için de projelerin hazırlandığı bildirilmiştir. Zeyrek Alan Çalışması Belediye Meclisince onaylanmış, fakat bölge henüz Bakanlar Kurulunca kentsel

dönüşüm bölgesi ilan edilmemiştir. Bölgede yapılan çalışmalar, halen münferit tarihi evlerin İstanbul İl Özel İdaresi'nden gelen tahsisatlarla, KUDEB ile işbirliği içinde restore edilmesiyle sınırlıdır”.^[11]

2008'in sonuna geldiği görünen tablo ise şu şekildedeydi:

1. bölgede 4 mahallede 28'i anıt eser niteliğinde olan 427 tescilli, 365 tescilsiz olmak üzere toplam 792 bina bulunuyor; 236 proje yenilenme kurulunda onaylandı; 69 proje onay bekliyor; 11 yapının restorasyonu yapıldı. Beş yıl içinde 8 bölgedeki çalışmaların tamamlanması hedefleniyor.^[12]

Şekil 3. Dış cephesi KUDEB tarafından yenilenen bir konut.

Planlanan çalışmalar sonucunda oluşturulmak istenen yeni bir müze kent... Osmanlı imparatorluğunun 19. yüzyıldaki durumunun tekrar yaşatılması, bölgenin soylulaştırılarak o dönemki sosyal ve kültürel yaşamın ve mimari biçimlenişin yeniden canlandırılması ise temel çıkış noktasını oluşturuyor. Şu an bölgede yaşayan halkın ekonomik yetersizliği göz önüne alındığında getirilmek istenen yeni düzen içinde zaten barınamaya- cıkları gerçeği de biliniyor.

Yeni Bir Yaşam İçin Olası Çözümler

Süleymaniye bölgesindeki soylulaştırma çalışmaları mimarlık tarihçileri ve mimarlar tarafından belli bir kesimin kendi erkini ilan ettiği bölgeler olarak burjuvazinin kimliğini meşrulaştırma eylemi içinde değerlendirilmektedir. Elli yedi yıllık mimarlık tarihçisi Kuban kamuya ait tarihi bir alanın spekülatif projelerle yenilenmesinin Los Angeles Paramount stüdyolarında oluşturulabilecek bir sanallık içerdiğini, hiçbir çağdaş öğretiye, kurala ve anlaşmaya uymadığını ifade etmektedir.^[13] Aynı görüş pek çok mimarlık tarihçisi, mimar ve akademisyen tarafından da paylaşılmaktadır.

Bu bağlam çerçevesinde, Haliç Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü son sınıf öğrencilerinden bir grup öğrenci ile bir çalışma yapılmış, herkes küçük mahalleler seçmiş ve bu bölgeler için “olası bir yaşam alanı” kurgulamaları istenmiştir. Çalışmanın sistematik olduğu şöyle kurulmuştur:

1. Problem Noktalarının Belirlenmesi,
2. Kavramların ve Kriterlerin Seçilmesi,
3. Tartışmalar ve Geliştirilen Öneriler

1. Problem Noktalarının Belirlenmesi

Bölgenin en büyük problemi, ekonomik yetersizlik olarak göze çarpmaktadır. Temel ihtiyaçların en alt düzeyde bile giderilemediği bölgede, buna ek olarak kentsel dokunun parçalanmış olduğu gözlemlenmiştir. Kimse bu bölgede yaşamak istememektedir. Süleymaniye Camii ve Manifaturacılar Çarşısının ağır kütleleri arasında kalan alan adeta sıkışık bir boğaz gibi bölgenin dışarı ile olan bağı kesmiştir.

Mekansal tasarımların insanların davranışlarını ve yaşamlarını etkilediği bilinmektedir. Bir mekanın oluşumu ister mikro, ister makro ölçekte olsun kültürün ve düzenin bir göstergesi olacaktır. Özellikle süregelen toplumsal düzenin ifade edilmesi mekanın biçimleniş ve kitlesi ile çok ilintilidir. Bu nedenle biçimin simgesel niteliğinin ifadesi önem kazanmaktadır. Bu bağlamda “mevcut düzenin geçmiş simgesel değerlerle ve günümüz biçimleniş ile nasıl bir birliktelik oluşturması gerektiği” temel soru olarak kabul edilmiştir.

2. Kavramların ve Kriterlerin Seçilmesi

Problem noktaları belirlendikten sonra temel kavramlar şu şekilde belirlenmiştir.

A. Mahalle kavramı / ritüeller (komşuluk, günlük alışveriş alışkanlıkları, kapı önü ve bahçe sohbetleri, çocuk oyunları)

B. Aidiyet duygusu ve mekan deneyimleri

A. Mahalle Kavramı / Ritüeller

Temel probleme cevap ararken seçilen kavramların en önemlisi mahalle kavramı olmuştur. Bir mahal- lenin oluşumunun kişinin aidiyet duygusunu belirleyen etkenlerden biri olduğu kabulü ile öncelikle Osmanlı mahallelerinin ve günümüzdeki yansımalarının araştırması yapılmıştır. Topluluk ve şehirlerde ilişkilerin analizini yapabilmek için en önemli kavramlardan bir mahalle’dir. Mekansal ve sembolik sınırlarla belirlenen bu alanlar için Thorns şu tanımlı yapmaktadır: “...Mahalle, geri kalan kentsel alandan kendini ayıran, net bir sınır duygusuna sahip yerleşim grubudur...”^[14]

İnalçık ise “mahalle” tanımını şöyle yapmaktadır: “... Mahalle, bir mescit, kilise ya da sinagog etrafında yerleşen ve kendine özgü bir kimliği olan organik bir birlik, bir topluluktur...”^[15] Burada önemli unsur, mahalle halkının birbiri ile aynı kaderi paylaşan kolektif bir kimliği taşımasıdır. Günümüz İstanbul’unda da mahalle kavramı aslında Osmanlı toplumundan farklı bir anlam taşıyor. Her iki dönem de mahalle kavramını “biz” ile özdeşleştiriyor ve böylelikle ortaya çıkan kolektif kimliğin meydana getirdiği yaşam dinamikleri ve mekansal biçimlenişler görülüyor. Elbette tek bir mahalle yapısından söz etmek oldukça güçtür. Ancak komşuluk ilişkilerinin dikkatli ve hoşgörülü götürülmesi ve özellikle ahlaki toplum modellerinin korunması konusu ortak bir payda olarak kalmaktadır.

19. yüzyıl Osmanlı mahallesi araba girmeyen yayaya uygun sokakları, az katlı ahşap konutları, sadece cumbalar ile sokağa açılan içe dönük yaşamlar, yüksek bahçe duvarları ve ağaçlı bahçeler ile çok belirgin bir yapıyı oluşturur. Kolektif kimliğin getirdiği aidiyet duygusu ile birlikte oluşan içe kapalı bir yaşam biçimi hissedilir. Ancak tüm içe dönük yapısına karşın, birbirinden haberi olan, “biz” olarak bunu ortak bilinçle dışa vurabilen ve istediğinde kendini dışarıya yani “ötekine” kapatabilen dualist bir kurgusu vardır. Yaşam sokaklardan öte evlerde, sofalarda ve bahçelerde akmaktadır.

Süleymaniye’nin dar sokaklarında da bu mahalle kavramının izleri hissedilmektedir. Her ne kadar şu anki kullanıcıları farklı bir alt kültürü temsil etseler de, sokak dokusu ve yapısal biçimleniş korunmuştur.

Şekil 4. 16 Şubat 2007'de Süleymaniye Sokakları.

B. Aidiyet Duygusu ve Mekan Deneyimleri

Şu an yerel yönetim tarafından yapılmakta olan yenileme çalışmaları eski Osmanlı kentini yapısal olarak yeniden ayağa kaldırmaya yöneliktir. Ancak her şeyden önce bu bölgenin 19. yüzyıldaki eski kullanıcıları artık yoktur; sosyal ve kültürel ritüeller değişmiştir. 1980 sonrası İstanbul’la oluşan yoğun göçün ve yangınların da etkisi ile tarihi doku yok olmaya yüz tutmuştur. Bu tür bir canlandırıcılık bir iktidar aracı olarak mekanın kullanıldığı modern dönemden bu yana, İstanbul için oluşturulan yoğun bir erk ifadesi ve kimlik meşrulaştırma çalışması olarak görülmelidir.

Kahraman bu biçimlenişi şöyle tanımlamaktadır: “... Mekan artık sadece otorite ve kimlikle ilişkili bir yer olmakla kalmaz, mekan ve kimlik olgusu “görsel” bir nitelik kazanır. Alan, cadde, artık “nötr” masum yerler olmaktan çıkar; üretim ve tüketim düzeylerinde görsel ideoloji etrafında kurulan kavramlar haline gelirler...”.

^[16] Bu yaklaşımın aslında 20. yüzyılın başında oluşturulan Osmanlı canlandırıcılığı ile aynı temsil içeriğinde olduğunu söylemek mümkündür. Sadece batıya ait olmadığı savunulan modernite düşüncesinin kişisel özgürlüklerle zenginleştirilmiş bir “yeni dünya” çerçevesinde sunulmak istenmesi ve yaratılan dualitenin sadece erki ortaya koymayıp “biz ve onlar” şeklinde yaşam dinamiklerinden ayrı tutulmak istenmesi ilk amaç olarak ortaya çıkmaktadır. Burjuvazinin bir güç olarak kendini koyduğu aydınlanma ideolojisinin siyasal olarak da ön plana çıkarılmak istenmesi de canlandırıcılık niyetinin diğer bir uzantısıdır. Aslında bir ütopyayı zen-

ginleştirmek isteyen modernizmin kendi gerçeğini reddettiği bir gelenek yanılması içinde olması dualitenin sunduğu bir paradoks olarak kabul edilse de yapılması düşünülen ve belli ölçülerde uygulamaya konulan çalışmaların kentsel dinamiği yeniden yakalaması ve kendine özgü bir kimlik oluşturması zor görülmektedir.

Tarihçi Eric Hobsbaw, “*eski usullerin hayatta olduğu yerde, gelenekleri canlandırmaya ya da gelenek icat etmeye gerek yok der...*”^[17] Bu açıdan bakıldığında “yaratılmış bir Osmanlı kent parçasının” çok amaçlı olduğunu söylemek mümkündür. Cassirer ise, mekan deneyimlerinde üç temel kategori olduğunu kabul eder: organik mekan, algısal mekan ve simgesel mekan.^[18] Özellikle simgesel mekan kavramı üstünde dikkatle durulması gereken bir konudur, çünkü boyutları olmadığı için tamamen algımızla yaşamamız gerekmektedir.

Kentsel mekan imgesinin neye göre yaratılabileceği konusu tartışmaya açıktır, ancak toplumsal ilişkilerin, erk odaklarının, ideolojilerin ve günlük yaşam alışkanlıklarının büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Bu oluşum bizim alışkanlıklarımız ve beklentilerimizle uyumlu olduğu sürece mekan yaşanır olmaya devam eder. Harvey bu oluşumu şöyle ifadelendirir: “*Bir mekansal şema üzerinde toplanmış bilginin çoğu bireysel deneyimin sonucu olmalıdır ve şemanın bireysel deneyimle birlikte değişime uğrama olasılığı da mevcuttur. Simgelikleştirilmenin belirlenmesinde bu deneyimin doğası yaşamsal önemde olabilir, örneğin mutsuz anlar nedeniyle yaklaşmaktan nefret ettiğimiz bir bölge ya da tam tersine her zaman güzel anıları çağrıştıran bir yer...*”

Toplumsal mekan zamana göre de değişir, hafıza zayıflayabilir, kayıtlı zihinsel haritayı ya da mekansal biçimi değiştirebilir...".^[19]

Bu bağlamda Süleymaniye bölgesinin aslında kime ait olduğu, yaşam biçimlerinin simgeleştirilerek mekana aktarılması noktasında önemli bir karar noktası olarak belirlenmelidir. Yapısal çevre bir işaret gibi işlediği ve bireylerin sosyal yapısını vurgulamak için tasarlandığı için,^[20] doğru olan formların tanımlanması önemlidir. Aksi halde yapısal çevrede bir anlam kayması olacak ve kişi kendi gerçeğinden uzaklaşacaktır. Geçmiş ve şimdinin birlikte olabileceği gerçeği ikisinden birini seçmekten daha iyi bir çözüm getirebilir. Şimdinin ihtiyaçları bellidir. Süleymaniye'nin düşük ekonomik ve kültür düzeyinde temel ihtiyaçları gidermek önceliği olacaktır. Yani günün önemi öncelikle kişinin bireysel olarak varoluşunu ortaya koyabilmesi olacaktır. Modernizmin dualitesinin keskin "evet" ya da "hayır" cevaplı karşıtlıklarının yerine sadece eylemlerin adım adım birbirini tamamlayarak gerçekleştiği bir ortam yaratılabilmek önemlidir.

Modern mimarlık daha çok batı kültürü üzerine yoğunlaşan bir temele sahipti; bu nedenle görünür ve dokunulabilir olanla daha çok ilgiliydi; ancak doğu kültürleri hissedilen ve spiritüel bakış açılarını da vurgulamayı sever; somut biçimlenişler tek başına yeterli değildir. Çevrenin oluşumu öncelikle bireyin kendi varlığını anlaması ile mümkün olacaktır; bu farkındalık hali, onu doğal ve gerekli olana götürecektir, geçmişten herhangi bir şey taşımak durumunda kalmayacak ama onu reddetmesi de gerekmeyecektir. Kavramların "kararında" kullanılması hali modernizmin dualitesinin önüne geçemediği gibi, geçmişin yeniden yapay olarak canlandırılmasını da gereksiz kılacaktır; yani bir tercih söz konusu olmaktan çıkacak ve birbirine zıt kavramların bir arada kullanılabilmesinin önü açılarak pluralist bir düzene geçilecektir ki, Kurokawa'nın symbiosis felsefesi de bu temele dayanmaktadır; yani "her şeyin birbiri ile ilintili olması". Kurokawa, kendi felsefesini şöyle tanımlar: "*Heterojen kültürlerin, insan ve teknolojinin, iç ve dış mekanların, parça ile bütünü, tarih ile geleceğin, mantık ile sezginin, din ile bilimin, insanın yarattığı mimarlık ile doğanın ortaklığı...*".^[21] Böylece tercihler kendini "yeterli" "sakin" ve "doğal" olana bırakmaktadır.

Doğudaki bu anlam arayışı batı kültüründe kendine yer ararken, kişinin çevresini oluşturmada etken hale gelmiştir. İnsan kendine anlamlı gelen bir alan yaratmak istemiş, gündelik yaşamsal ihtiyaçlarının ve psikolojik gereksinmelerinin giderilmesini temel almıştır. Ancak batı kültürleri biçimlenişlerde bu etkiyi ararken doğu toplumları mekanın kişi ile ilişkisini ortaya çıkan

enerjiyi ve doğaya gösterilen saygıyı öncelikle kabul etmiştir. "3 boyutluluk" yerini "hissedilen ve algılanan"a bırakmıştır.

İnsan değiştikçe değişen çevre zaman içinde belli değerlerin değişmesine kaçınılmaz olarak izin verir. Bazı şeyler "donar", bazı şeyler ise "akar". Bu kural yaşam ve ölüm gibi birbirinden ayrılmayan ve bir arada var olamayan tek dualitedir. Schulz, bu kavramları ortaya koyarken yerin ruhundan bahseder.^[22]

Süleymaniye'nin sokaklarında da hissedilen budur. Henüz yıkılmamış ahşap sıra evler sadece belli bir dönemin mimari kimliğini ortaya koymamakta, aynı zamanda artık var olmayan ve donmuş bir kültürün bitişini de simgelemektedir. Sokakların devamı, mahallenin oluşumu artık geçmiş zamandan bağımsız akmak istemektedir. Bölgenin yarattığı imaj eskisi gibi değildir; çünkü geçmiş simgeleyen ve kişinin yönlenmesini sağlayan kavramlar artık yoktur. Böylelikle çevre kişi için güvenli ve algılanabilir olmaktan da çıkmıştır. Kişinin kendisi için anlamlı olmayan bir çevrede yaşayamayacağı gerçeği burada bir oryantasyon sistemi kurulmasını gerektirmektedir. Ancak geçmişin sembollerini artık geçerli olmayacaktır, yeni bir sistem gereklidir. Lynch bu sistemi kimlik, strüktür ve anlam üçgeninde toplamaktadır.^[23] Birbirinden ayrılması mümkün olmayan bu parçalar, kişiyi etrafındaki çevre ile iletişime sokabilmenin yolunu açmakta; sistem ne kadar güçlü kurulursa, kişinin aidiyet duygusu o derece artmaktadır.

Süleymaniye'de seçilen bu bölgede "öz" kendini yakan diğer çevrelerden ayırırken bu sistem bir katalizör olarak kullanılabilir. Bir bölgenin karakteri zaman göre değişim gösterebilir, ama "öz" aynı kalır; zamanı dondurmak mümkün olmadığına göre, her şeyin içinde bulunduğu "şimdi"yi fark etmek doğru bir başlangıç olacaktır. Her mekan içinde yaşayan insanlar, onların gündelik yaşamları ve doğa ile paylaşım ile biçimlenir; bu bir bütündür ve görünenler yani "fenomenler" bir görsel ifade olarak karakteri yansıtır. Bölgenin her zaman "şimdi" içinde yaşayacağı gerçeğini fark etmek, burada yaşayanların ihtiyaçlarını anlamak ve çözüm önerileri getirmek için iyi bir başlangıç noktası olacaktır. Sonuç olarak, Süleymaniye bölgesinin eteğindeki bu bölgede, amaç "şimdi"nin ruhunu geçmiş ve gelecekte bağımsız olarak hissedebilmek ve simgeleri okuyabilmektir. "Akan ve donan" dualitesinin mantığı burada yatmaktadır. Tek bir "şimdi" vardır, ve bu öz değişmemektedir.

Tartışmalar ve Geliştirilen Öneriler

Seçilen kavramların ışığında gelinecek nokta bölgenin soylulaştırılmadan öncelikle kendi ihtiyaçlarını kendi

içinde çözebilir hale gelmesi olarak kabul edildi. Bölge halkının burada yaşar ve parasını kazanır hale gelmesi önemli bir adım olarak görüldü. Yani fiziksel uygunlukları sağlanmış konutlar, halk eğitim merkezleri, özellikle kadın ve çocuklar için sağlık ve eğitim birimleri, esnaf için küçük satış yerleri ve gündelik yaşamın bir parçası olan halk lokantaları ve küçük alışveriş birimleri oluşturulması ve kendi kimliğini meşrulaştırmış bir mahalle dokusunun oluşturulması esas alındı. Kostof'un anlamı deşifre etmek olarak adlandırdığı ve her yapının belli bir enerjinin ve adanmışlığın toplumsal nesnesini temsil ettiği düşüncesini^[24] ışığında tasarlanan mekanlarda temsiliyet ve aidiyet duygularının sağlanması için çalışıldı. Ayrıca Kuban'ın Türk kent dokusunu tanımlarken ortaya koyduğu beş kriterin günümüz gereklerine uygun yeniden yorumlanmasına dikkat edildi.

Bu kriterler:

1. Yapılar apartman değil evdir.
2. Evlerin büyük çoğunluğu bahçelidir. Bahçelerde büyük ağaçlar vardır.
3. Yapılar eşit yükseklikte değildir.
4. Sokak dokusunda sağır bahçe duvarı önemli fizyonomik bir öğedir.
5. Sokak kaldırımsızdır. Yürüyen insan içindir,^[13] şeklinde tasarıma uyarlanmaya çalışıldı.

Bu kriterlere uyarak tasarıma başlamak ilk adım olarak kabul edilmekle birlikte, çalışmanın ilerleyen aşamalarında, bazı zorlanmalar yaşandı. Özellikle yapı-parsel ilişkisinde parsellerin aynen korunmasının gerçekten zor olduğu, geleneksel kent dokusunun farklı kat yüksekliği ile oluşan düzeninin ise bu çalışmada sonuçlara yansımadağı fark edildi. Ancak yine de tarihi dokunun en az zarar göreceğı şekilde parsel düzeninin, kat yüksekliklerinin, mekansal biçimleniş ve kitlenin oluşması ve mahalle dokusunu yaşatan bir biçimlenişe bağlı kalınması konularına dikkat edilmeye çalışıldı. Bunu yaparken de yeni bir kimlik duygusu içinde kendi kültürünü koruyabilen bir yaklaşım benimsenerek, seçilen sembollerin yeni ve çağdaş bir yaşam birlikteliğini ortaya koyacak güçte olmasına dikkat edildi. Gerek cephelerin oluşumu, gerek iç hacimlerin biçimleniş, gerekse malzeme ve renk seçimi bu yönde belirlendi. Uzun süren tartışmalar sonucu grup olarak verilen kararların başında "şimdi"nin yaşatılması ön plana alındı.

Avrupa ve Amerika'da sergi alanlarında geçici olarak inşa edilen, fuar ziyaretçileri için bir eğlence mekanını oluşturan ve batılılar için "Oryantal kültürü" temsil eden örüntüleri bir araya getiren örneklerin varlığı bilinmektedir. Böylece sadece işaret ve sembollere indirgenmiş klişeler değil, aynı zamanda kültürler de "inşa edilmiştir".^[25] Bu gerçekten hareketle Süleymaniye'de

Şekil 5. Süleymaniye'de 19. yüzyıl evleri ve sokak dokusu.

özellikle örüntülerin “artık mevcut olmayan bir sanal gerçeklik” haline bürünmemesine çalışıldı. “Şimdi” kavramı ile ifade edilmek istenen de geçmiş ya da geleceğin gerçek olmayan kurgusal bir yapılaşma oluşturmaması, gerçeğin dışına çıkılmamasıydı. Süleymaniye için istenen, tarihi dokunun ve mevcut düzenin kendi özünde birbiri ile iletişim içine girebilmesi ve bu gerçeklikte yeni bir düzenin oluşabilmesiydi Webber, “geçmiş dönemlerin toplumsal yapılarına uygun düşen kent biçimlerini geri getirmek isteyen önyargılı ideolojik kampanya”dan yakınmakta ve “metropolün mekansal yönünün kentsel toplumsal süreçler tarafından tanımlandığını ve onlarla beraber yürüdüğünü kabul eden pragmatik bir sorun çözme yaklaşımının ortaya çıkmasını” savunmaktadır.^[26]

Önemli olan mekanın mevcut düzende karakterini ortaya koyabilmesidir. Bunu yaparken kişinin yaşayacağı mekanlara kendi kimliğini taşıyabilir durumda olması gerekmektedir. Böylelikle yeni oluşturulmak istenen mekan etkilerinde fenomenolojik bir kurgu geliştirilmeye çalışılmıştır.

Geçmiş Mekan Etkileri

Fenomenler

Sıra ahşap evler, ağaçlı bahçeler, kapı önleri küçük pencereler, arabasız yollar

Strüktürler

İyi komşu ilişkileri, kalabalık aile düzeni, çocuklar için oyun alanı, içe dönük yaşamlar, mahalle düzeni

Yerin Ruhü

Muhafazakar, dingin, dini ritüellere bağlı, yeniliğe açık, zengin

Şimdiki Mekan Etkileri

Fenomenler

Yıkık evler, yok olmuş yeşil, küçük dükkanlar, kalabalık sokaklar, yoğun araç trafiği

Strüktür

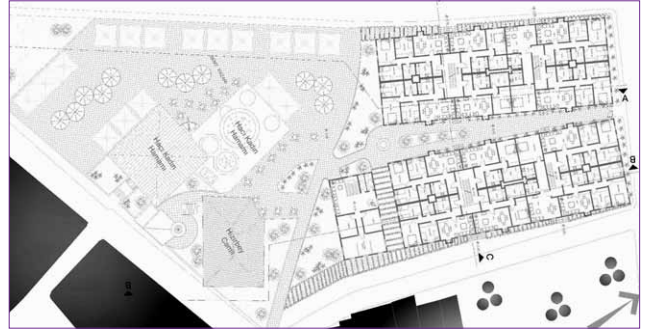
Esnaf ve alışveriş, bekar odaları, gece yaşamayan güvensiz alanlar, kaybolmuş kimlikler

Yerin Ruhü

Kayıp değer yargıları, aşırı hareket, güvensizlik, yeniliğe kapalılık, ekonomik yetersizlik hali

Şekil 6. Seçilen birinci mahallenin mevcut durumu / tarihi Hacı Kadın hamamı ve Hızırbey Camii niteliksiz yapılarla çevrilmiş durumda.

Şekil 7. Korunan hamam ve cami ile yeni önerilen açık çarşı ile konut grupları.

Gelecek Mekan Etkileri (önerilen)

Fenomenler

Sıra evler, sosyal mekanlar, park alanları, küçük dükkanlar, esnaf lokantaları, yaşayan sokaklar, arabasız yollar

Strüktür

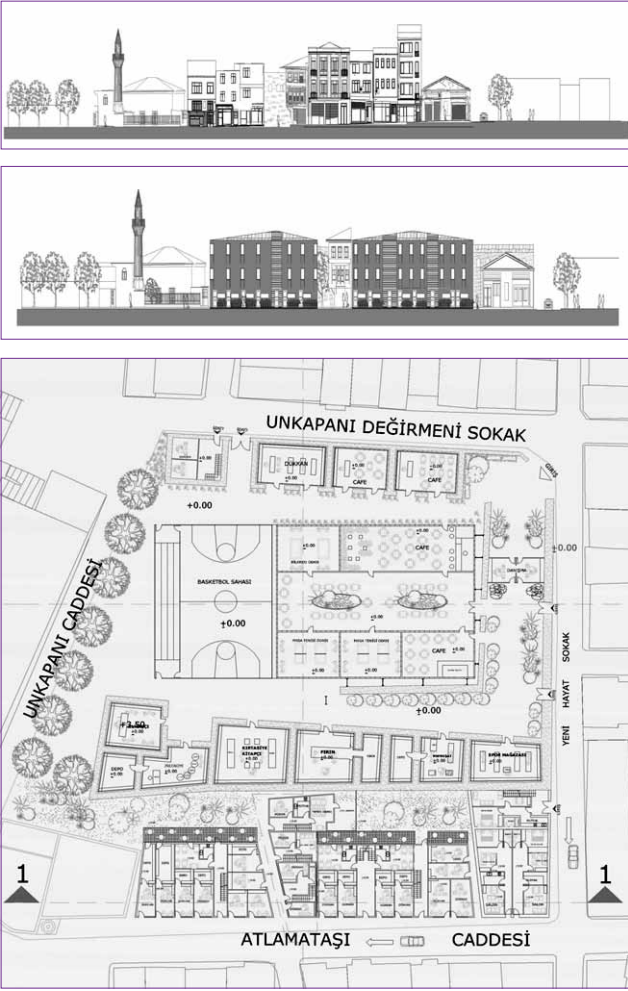
İyi komşuluk ilişkileri, çekirdek aile, gece ve gündüz canlı yaşam, güvenli ortamlar, hissedilen doğa

Yerin Ruhü

Geleneklere bağlı, geleceğe açık, güvenli, kendi başına var olabilen, bağımsız, sakin, doğal, yaşama bağlı

Seçilen Öneriler

Bu bölgede gece ve gündüz yaşayan bir yaşam biçimi oluşturulması temel hedef olarak alınmıştır. Öneriyi geliştiren Ceren Derker**, sokak dokusunu aynı tutarak, mahalle pazarı, kendi bahçeleri içinde küçük konut birimleri, çocukların oynayabileceği park alanları, oriji-

Şekil 8. Atlamataşı Sokak mevcut dokusu ve yeni biçimleniş önerisi / esnaf lokantaları ve konutlar.

nal fonksiyonlarını koruyan cami ve hamam ile mahallenin “biz” duygusunu yaşatmak istemiştir. Günlük rutin akışın sağlanması ve gece bölgenin yaşar tutulmasının kullanıcının aidiyet duygusunu arttıracak kabulü ile hareket edilmiştir.

Tarihi Atlamataşı Camii'nin yer aldığı 2. bölge aynı zamanda Unkapanı değirmeninin de olduğu alanı içermektedir. Bölge şu an için otopark ve bekar odaları olarak kullanılmaktadır. Öneriyi geliştiren Verda Uygun** gençler için Unkapanı değirmeninin kalan tarihi duvarları içinde şeffaf bir spor ve alışveriş alanı, sokak dokusu içinde de zemin katlarında esnaf lokantaları ile konutlar, çocuk / kadın eğitim ve koruma merkezi planla-

** Ceren Derker ve Verda Uygun, Haliç Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü son sınıf öğrencileridir. Örnek olarak verilen projelerin tasarım ve çizimleri kendilerine aittir.

mış ve mahallenin dış dünya ile bağının oluşacağı bir hedeflemiştir. Atlamataşı Cami ve içinde bulunduğu sokak dokusu yeni yapılanmada korunmuştur.

Değerlendirmeler

İstanbul kendi tarihinin içinde her zaman farklı düşünceleri ve bakış açıları barındıracaktır. Bu bakış açıları çoğunlukla politik odaklı olup, kimliğin oluşumunu bu yönde vurgulayacaktır. Yapılan tasarımlar da bu yönde gelişmeye açık gözükmektedir. İstanbul'un uluslararası bir düzeyde ilim, sanat ve kültür merkezi haline dönüştürülmesinin “Osmanlı dönemindeki konumuna benzer bir seviyeye” çıkarılması düşüncesi ile oluşturulan tasarımlar İstanbul'un aslının Osmanlı-İslam kimliğini yansıtan kısım olduğu vurgulanarak^[27] ortaya konmakta ve mekansal kurgu bu yönde gelişmektedir. Doğal olarak oluşturulmak istenen kent dokusu kendi anlamını yeniden bulmak zorunda bırakılmaktadır. Elbette kültürün düşeyde akması önemlidir ve geleneğin devamı da gereklidir, ancak Çelik'in de vurguladığı gibi, sokağın ölmemesi için mücadele ne kadar önemli gibi gözükse de, tarihçi ne geleceği değiştirebilir, ne de çöküşü öngörebilir ve eğer kent tartışmaları etnik merkezîyetçilikten arındırılabilirse ve estetik kaygıların ötesine geçebilirse, o zaman sokak korkusunun ve yüzeyel bir kurgusal geçmiş inşa etme isteğinin, kamu mekanlarının üretilmesi ve kullanılması üzerindeki etkisi zayıflayabilir.^[25] Süleymaniye gibi İstanbul'un en yoğun tarihi dokusunun yenilenmesi için bakış açısı yeni ve “*donmuş yapay bir kültür*” oluşturmak değil, kentin yeni dinamiklerini ve oluşumlarını aidiyet duygusu ile birleştiren bir mekan kurgusu kurmak olmalıdır. Süleymaniye'de yapılan çalışmada çıkan sonuç bu şekildedir. Burada söylenmesi gereken önemli noktalardan biri, bunların öğrenci çalışması olduğunun unutulmaması gerçeğidir. Uygulamada gerçek yaşamda hiçbir şey kağıt üzerinde olduğu kadar kolay oluşmuyor tabii ki, ama henüz mimar ünvanı almamış öğrencilerin İstanbul'da son yıllarda bu denli tartışılan kentsel dönüşüm, soylulaştırma, rehabilitasyon gibi konularda akademik bir çerçevede ilgi göstermeleri, araştırmaları ve gerçekçi çözümler üretmeye çalışmaları göz ardı edilmemesi gereken bir deneyimdir.

Kaynaklar

1. İncalcık, H., (2004), Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi. Cilt 2 / 1600-1914, Eren Yayınları.
2. Çelik, Z., (1986), The remaking of İstanbul, portrait of an Ottoman city, “Değişen İstanbul” Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
3. Tekeli, İ., (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kentsel dönüşüm, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Sayı, 4, İletişim Yayınları.

4. Ortaylı, İ., (1986), İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul: İletişim Yayınları.
5. Keyder, Ç., (1999), Arka Plan, in Küresel ve Yerel Arasında, - "Between the Global and the Local", Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Çev.: S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.
6. Kuban, D., (1998), İstanbul Yazıları, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul.
7. Kuban, D., (1996) İstanbul, bir kent tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
8. Eldem, N., (1992), Tarih Bilinci ve Çağdaş Kişilik, Arredamento Dekorasyon, Mayıs, 1992. s. 100-101.
9. Tan, G., (2006), Süleymaniye, Geleceğin çağrısı, Atlas Dergisi, Ocak, Özel Sayı, s. 22-31.
10. Zaman Gazetesi, "Süleymaniye'de Dönüşüm 200 Restorasyonla Başlıyor" başlıklı haberden alınmıştır, 6 Haziran 2008.
11. Dünya Miras Komitesi 32. toplantısı, Kanada 2- 10 Temmuz 2008 / Dünya Miras Merkezi/Icomos Ortak Heyetinin 8-13 Mayıs 2008 Tarihlerinde İstanbul Dünya Mirası Sit Alanının Tarihi Bölgelerinde Yaptığı İncelemelere Dair Rapor s. 15, Belge Numarası: WHC08/32.COM/7B Add.2.
12. Eminönü Belediyesi, www.eminonu.bel.tr/haber'de 14 / 12 / 2008 tarihinde "Süleymaniye'de Yeni Bir Şehir Doğacak" başlıklı haberden alınmıştır.
13. Kuban, D., (2005), "İstanbul 1600 Yıllık Bir Müzedir." Yapı Dergisi, Sayı, 288 Kasım, İstanbul.
14. Thorns, D., (2004), The transformation of cities, Macmillan Publishers, Palgrave.
15. İnalçık, H., (1978), " İstanbul" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Yeni Basım / E 12, s. 224-248, s. 234.
16. Kahraman, H.B., (2002), Postmodernite ile modernite arasında Türkiye, Agora Yayınları, İstanbul.
17. Bozdoğan, S., (2002), Modernizm ve ulusun inşası, Metis Yayınları.
18. Cassirer, E., (1944), An essay on man, New Haven, Connecticut.
19. Harvey, D., (1988), Social justice and the city, Blackwell Publishers .
20. Barlas, A., (2006), Urban streets & Urban rituals, METU Press, Ankara.
21. Kurokawa, K., (1991), Intercultural architecture, Philosophy of Symbiosis, Academy Editions.
22. Schulz, C.N., (1979), Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture Rizzoli, New York.
23. Lynch, K., (1960), The image of the city, MIT Press, Cambridge.
24. Kostof, S., (1985), A history of architecture: settings and rituals, Oxford University Press, New York.
25. Çelik, Z., Favro, D., Ingersol, R., (2007), Streets: critical perspectives on public space, "Şehirler ve Sokaklar, Çev.: B. Altınok, Kitap Yayınları, İstanbul.
26. Webber, M., (1964), "Culture, territoriality and the elastic mile", Papers of the Regional Science Association 11, 59 – 69.
27. Bora, T., (1999), "Fatih'in İstanbul'u siyasi İslam'ın alternatif küresel şehir hayalleri" in küresel ve yerel arasında, - "Between the Global and the Local", Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Çev.: S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

Şekil Listesi

1. Eldem, N., (1992), Tarih bilinci ve çağdaş kişilik, Arredamento Dekorasyon, Mayıs, 1992, s. 100-101.
2. Tan, G., (2006), Süleymaniye, geleceğin çağrısı, Atlas Dergisi, Ocak, Özel Sayı, s. 22-31.
3. Dünya Miras Komitesi 32. toplantısı, Kanada 2- 10 Temmuz 2008 / Dünya Miras Merkezi / Icomos Ortak Heyetinin 8-13 Mayıs 2008 Tarihlerinde İstanbul Dünya Mirası Sit Alanının Tarihi Bölgelerinde Yaptığı İncelemelere Dair Rapordan alınmıştır. Belge Numarası :WHC08/32.COM/7B Add.2
4. Gökçe Aras'ın 16 Şubat 2007 tarihinde "Süleymaniye'de neler oluyor" başlıklı yazısından alınmıştır. <http://www.arkitera.com.tr/h14538>
5. Kuban, D., (1996), İstanbul, bir kent tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
6. Ceren Derker tarafından Süleymaniye bölgesi çalışmaları sırasında Temmuz 2008'de çekilmiştir.